

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

*О.В. Позняк,
кандидат економічних наук, завідувач відділу,
Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України
Л.Я. Шишкіна,
Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України
В.В. Свінцицький,
Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України*

Постановка проблеми. Забезпечення прав етнічних груп стало одним з провідних політико-правових напрямів діяльності у становленні багатьох незалежних держав світу. Як свідчить досвід розвинутих поліетнічних країн, механізм соціального захисту етнічних меншин передбачає відповідні правові гарантії і здійснюється через розроблення та реалізацію спеціальних економічних, соціальних та культурних програм.

При формуванні стратегічних напрямів соціального розвитку країни слід враховувати імовірні тенденції трансформації етнічного складу населення. Це має велике значення для розробки загальної соціально-економічної стратегії, з'ясування та оцінки майбутніх показників ринку праці та економічного розвитку, визначення системи пріоритетів соціального захисту з врахуванням прогнозованих змін ментальності населення, а також для опрацювання заходів у сфері національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні поодинокі спроби прогнозування етнічного складу населення були ще в 1990-х рр. Однак, попри наявні здобутки, методика етнотемографічного прогнозування залишається слабо розробленою. Після проведення в грудні 2001 р. Першого Всеукраїнського перепису населення і отримання нових даних щодо розподілу населення за етнічними ознаками питання етнічного прогнозування взагалі перебувало поза увагою дослідників.

Власне етнічній диференціації народжуваності, смертності та тривалості життя в Україні присвячені праці С. Піскунова [1], етнічній диференціації міграцій – роботи М. Шульги [2].

Метою статті є обґрунтування методики прогнозування етнічного складу населення, викладення авторської гіпотези етнічної диференціації народжуваності, смертності та міграцій населення і, на цій основі – прогноз етнічного складу населення України до 2026 року.

Виклад основного матеріалу. Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував наявність у складі населення України представників понад 130 етнічних груп. Прогнозування розподілу населення за національною ознакою охопило 18 найчисленніших етносів, кожен з яких налічує понад 30 тис. осіб (табл. 1).

Таблиця 1

**Чисельність етнічних груп, включених у прогнозування
(За матеріалами Всеукраїнського перепису населення на 5.12.2001 р.,
тис. осіб)**

Українці	37541,7	Угорці	156,6	Татари	73,3
Росіяни	8334,1	Румуни	151,0	Цигани	47,6
Білоруси	275,8	Поляки	144,1	Азербайджанці	45,2
Молдовани	258,6	Євреї	103,6	Грузини	34,2
Кримські татари	248,2	Вірмени	99,9	Німці	33,3
Болгари	204,6	Греки	91,5	Гагаузи	31,9

Відбір етносів відбувався на основі природних розривів (значних відмінностей у чисельності сусідніх за порядком етносів). Перший природний розрив зафіксований між українцями та росіянами, наступний – між росіянами та білорусами, далі – між поляками та євреями, татарами та циганами, а потім – між гагаузами та корейцями. Саме останній розрив і було прийнято розробниками прогнозу. Зрозуміло, що чим менша чисельність етнічної групи, тим меншою є точність прогнозних розрахунків. Але автори ставили перед собою мету визначити загальну чисельність груп в прогнозному періоді та охопити при цьому якомога більшу кількість груп, які компактно проживають в Україні та які потребують особливої уваги українського суспільства в цілому та уряду країни зокрема.

На чисельність кожної етнічної групи впливають демографічні процеси: народжуваність, смертність та міграція, а також етнічна самосвідомість індивідів. При розрахунку прогнозної чисельності того чи іншого етносу можливість зміни самосвідомості індивідів автори прогнозу безпосередньо не враховували. При дослідженні етнічної диференціації народжуваності брали до уваги частоту міжетнічних шлюбів та тенденції щодо визначення національності дітей у цих шлюбах.

Прогнозну чисельність представників досліджуваних 18 етнічних груп розраховували методом перестановки вікових груп аналогічно до прогнозування чисельності і загального складу населення України. Перестановка здійснювалася за однорічними віковими групами послідовно для кожного року прогнозного

періоду. Вікові групи чоловіків та жінок пересувалися окремо. Через неповноту важливих для точності розрахунків даних прогноз чисельності статеві-вікових груп має доволі значні погрішності. Однак для чисельності етносу в цілому, виходячи із закону великих чисел, ця погрішність є набагато меншою. Власне метою прогнозування етнічної ситуації в Україні до 2026 р. є визначення загальної чисельності етнічних груп в прогнозному періоді. Статеві-вікова структура окремо взятої етнічної групи розглядається лише як засіб для досягнення поставленої мети.

Прогноз етнічної структури населення формувався на основі середнього варіанта демографічного прогнозу, розробленого фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [3]. Розроблений авторами варіант прогнозу матиме високу достовірність за умови закріплення та посилення позитивних тенденцій соціально-економічного розвитку, а також втілення в життя завдань Стратегії демографічного розвитку України на 2006–2015 рр. Ця стратегія [4] передбачає, зокрема:

- збереження традицій середньодітності там, де вони існують, та формування настанов на дводітну родину;
- формування настанов на здоровий спосіб життя;
- активну міграційну політику, метою якої є уповільнення темпів зменшення населення, утримання чисельності та структури населення на рівні, що забезпечує підтримання господарської освоєності території в усіх регіонах держави за збереження існуючої ментальної цілісності української людності;
- зближення умов життя в усіх регіонах країни.

До прогнозування етнічної диференціації в перебігові кожного з трьох досліджуваних демографічних процесів (народжуваності, смертності та міграцій) розробляли особливі методичні підходи. Так, при дослідженні смертності серед представників того чи іншого етносу враховували, що на смертність впливають не стільки етнічні особливості індивіда, скільки умови навколишнього середовища, в якому він проживає. Звичайно, що у регіонах з гіршою екологічною ситуацією, нижчим рівнем розвитку соціальної та інженерної інфраструктури тощо незалежно від того, представники яких етносів там проживають, смертність буде вищою. Рівень смертності серед осіб відповідної національності розраховано на основі даних про розподіл населення регіонів України за національністю та рівнів смертності населення у окремих регіонах. Коефіцієнт дожиття (саме цей індикатор смертності використовувався при перестановці вікових груп) представників певного етносу віком x років до віку $x+1$ років в умовах 2002 р. (рік, що розпочався менше, ніж через місяць після перепису) розраховувався як сума добутків часток певної етнічної групи серед населення регіонів на коефіцієнти дожиття відповідної вікової групи в цих регіонах. Індекс смертності конкретного етносу за віковими групами розраховувався як відношення рівня смертності даного етносу до рівня смертності населення України. Для періоду 2003–2010 рр. ці індекси приймали сталими, починаючи з 2011 р. різниця поступово нівелювалася до 2025 р. таким чином, щоб у 2025 р. ця різниця стала удвічі меншою, ніж у 2002–2010 рр.

Тобто при розраховуванні смертності передбачалося, що диференціація смертності між регіонами зменшуватиметься, відповідно зменшуватимуться відмінності у смертності серед представників різних етнічних груп.

Подібна схема застосовувалася для розрахунку коефіцієнтів дожиття для представників 16 із 18 включених у дослідження етнічних груп. Для двох етносів – циган (ромів) і кримських татар методика розрахунку показників смертності (дожиття) була скоригована. Для ромів, враховуючи напівкочовий спосіб життя більшості представників етносу з притаманною цьому способу життя антисанітарією, на основі аналізу їх вікової структури, коефіцієнти дожиття для вікових груп до 45 років бралися з поправочним коефіцієнтом 0,975 від середньодержавного рівня для кожної вікової групи. Аналіз вікової структури показав, що в середньому кожна наступна вікова група ромів на 2,5% менша за попередню. При цьому ромам притаманний вкрай низький рівень зовнішньої міграції, відповідно такі зміни можуть бути пов'язані тільки зі смертністю. Для циган віком 55 років і старше коефіцієнти дожиття приймали такі ж, як і в цілому по Україні.

Автори керувалися світовим досвідом аналізу смертності, який показує, що в старших вікових групах різниця між рівнем смертності в суспільствах, які перебувають на різних ступенях соціально-економічного розвитку, є зазвичай незначною; нерідко в суспільствах з високою або підвищеною смертністю смертність літніх людей є пониженою за рахунок передчасного вимирання менш життєздатних контингентів і дожиття до літнього віку лише невеликої кількості здоровіших представників. На віковому інтервалі 45–54 роки поправочні коефіцієнти плавно збільшуються від 0,975 до 1. До 2025 р. нівелюється не половина, як для інших етнічних груп, а лише одна п'ята частина різниці між смертністю ромів і всього населення України.

Для кримських татар було обрано гіпотезу, згідно з якою 80% кримськотатарського населення притаманні ті ж коефіцієнти дожиття, що й для представників інших етносів, які мешкають у регіонах проживання кримських татар, для 20% кримськотатарського населення – коефіцієнти дожиття, що характерні для ромів (оскільки частина кримських татар досі мешкають у поселеннях з відсутніми газо-, водопроводами, електромережею тощо, що певною мірою свідчить про антисанітарні умови життя). На кінець прогнозного періоду коефіцієнти дожиття кримських татар кожного віку нівелюються на одну третину.

При оцінці етнічної диференціації народжуваності „регіональний” принцип є неприйнятним, оскільки народжуваність безпосередньо регулюється індивідами і значною мірою залежить від їхніх ментальних особливостей. Для коректної оцінки на першому етапі було використано два незалежних підходи. Спочатку на основі даних про розподіл народжених за національністю та віком матері (форма НЗ) у 1996, 1997 та 1998 рр. пересічно (це останні роки, для яких числові величини в графі “національність не вказана” названої форми статистичного обліку є невеликими. Вже з 1999 р. частка народжених з невказаною національністю матері почала стрімко зростати і на початку XXI ст. перевищила 95%) та інформації про орієнтовну чисельність жінок фертильного віку відповідних етносів на середину трирічного періоду 1996–1998 рр. (ця чисельність визначена на основі

даних перепису з „пересувкою” назад на 5 років) розраховувалися орієнтовні повікові та, на їх основі, сумарний коефіцієнти народжуваності жінок у відповідних етнічних групах.

Другий підхід полягав у розрахунку за даними перепису співвідношення між контингентами дітей віком 0–4 роки та контингентами жінок віком 15–39 років (контингенти фертильного віку з низькою народжуваністю до уваги не бралися). Відповідний показник успішно використовується при дослідженні народжуваності в умовах відсутності або неповноти поточних статистичних даних про народження. В обох випадках були розраховані індекси народжуваності серед окремих етнічних груп (відповідні показники порівнювалися з показниками, властивими населенню України в цілому).

При застосуванні першого підходу виявлено, що підвищена народжуваність характерна для представників етнічних груп азіатського походження, а також тих, що зосереджені переважно в сільській місцевості. Народжуваність українців дещо вища загальнодержавного рівня, натомість росіянам притаманні нижчі рівні народжуваності. Основним недоліком цього підходу оцінки етнічної диференціації народжуваності є те, що розподіл дітей за національністю матері здійснюється на основі паспортних даних матерів, тоді як чисельність вікових груп представниць відповідних етносів визначається за переписом на основі самовизначення респондентом.

Розрахунки, здійснені в рамках другого підходу, показують різко низькі показники народжуваності серед росіян, поляків і, особливо — білорусів. Однак природа таких, з першого погляду, нереальних величин стає зрозумілою, якщо проаналізувати частоту міжетнічних шлюбів та частки дітей, у яких батько іншої національності, серед народжених матерями різних етнічних груп. Обидва показники високі саме серед білорусів та поляків, підвищені — серед росіян. Отже, другий підхід посуті характеризує народжуваність з врахуванням етнічної інтеграції дітей, тобто переходу на національність батька (передовсім у випадку, якщо батько належить до титульного етносу) дітей, які народилися у міжетнічних шлюбах. Саме тому для прогнозування етнічного складу населення обрано показники етнічної диференціації народжуваності, отримані в результаті застосування другого підходу оцінки. Відношення величини показників народжуваності у тих чи інших етнічних групах до середньодержавного рівня приймали сталим протягом усього прогнозного періоду.

Ще однією проблемою стало встановлення повікового профілю народжуваності (змін рівнів народжуваності з віком) представників різних етносів. Аналіз показав, що суттєві відмінності від загальнодержавних тенденцій щодо кривої повікових рівнів народжуваності спостерігаються лише серед циган. Їм притаманні непропорційно висока народжуваність серед неповнолітніх, що було враховано при формуванні прогнозних показників народжуваності.

Загальнодержавний прогноз міграцій виходить з п’яти географічних напрямків: Росія; Білорусь, Молдова та держави Балтії; Закавказзя та Центральна Азія; територія європейського заселення (ТЄЗ) за межами колишнього СРСР; країни Азії та Африки. Відповідно по кожному з цих напрямків окремо прогнозувалася

етнічна диференціація прибулих та вибулих, виходячи з тенденції останніх років і передбачень щодо майбутніх трансформацій. Серед прибулих із Закавказзя та країн Центральної Азії окремо прогнозували етнічний склад очікуваного потоку прибуття представників раніше депортованих народів та інших прибулих з цього регіону.

Звичайно, при розрахунку етнічної диференціації міграцій має місце неповнота міграційної статистики. Автори прогнозу спираються на офіційні дані Держкомстату стосовно реєстрації/зняття з реєстрації осіб, оскільки вони використовуються при розрахунку офіційних даних про чисельність і склад населення. Наявна інформація про міграції населення дає менш достовірні відомості, ніж джерела даних про інші демографічні процеси. Тому вкрай нагальним завданням залишається реформування системи інформаційного забезпечення аналізу міграцій.

На етнічний склад населення України в майбутньому матимуть вплив як зовнішні, так і внутрішні фактори. Так, сприятливий розвиток соціально-економічної ситуації в країні є запорукою не тільки стабільності для всіх тих етнічних груп, що вже проживають на території України, а й привабливості для представників інших етносів, що прагнуть тут на короткий чи тривалий час оселитися. Крім того, виникнення конфліктних ситуацій, непорозуміння на етнічному ґрунті, стихійних лих чи навіть збройних конфліктів у прилеглих та віддалених країнах теж певною мірою сприятиме притоку мігрантів до України.

Як очікується, у першій чверті XXI ст. притік мігрантів з „нового”, і „старого” зарубіжжя поступово збільшуватиметься і на кінець прогнозного періоду (2025 р.) становитиме майже 130 тис. осіб. Значне прибуття мігрантів очікується з Росії. Так, чисельність осіб, прибулих з Російської Федерації до України, на кінець першої чверті XXI ст. збільшиться у 2,6 рази порівняно з 2005 р. Серед потоку переважатимуть такі етнічні групи, як українці, росіяни, татари, кримські татари, білоруси, меншою мірою вірмени, азербайджанці та болгари. Кількість прибулих з Білорусі, Молдови та країн Балтії зросте до кінця періоду удвічі. Потік прибуття з цих країн в основному формуватимуть представники українського та російського етносів. У потоці іммігрантів з Білорусі спостерігатиметься підвищена частка білорусів, з Молдови – молдован, болгар та гагаузів.

Повернення в Україну депортованих за національною ознакою, як очікується, свого піку досягне у 2010 р. Процес, певною мірою, буде результатом затвердження у травні 2006 р. Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 р. Можливим підґрунтям для активізації процесу повернення осіб з-серед раніше депортованих можуть бути прийняття Закону України “Про статус кримськотатарського народу” та затвердження Закону “Про реабілітацію та права осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України”. За результатами прогнозу, “друга хвиля” повернення раніше депортованих народів, охопить 125 тис. осіб – кримських татар (їх буде переважна більшість), вірмен, меншою мірою болгар, греків та німців.

Потік прибуття з країн ТЄЗ рівномірно зростатиме і на кінець прогнозного періоду перевищить 9 тис. осіб на рік. Починаючи з 2010 р. активізується процес переселення мігрантів з країн Африки та Азії (не враховуючи колишні республіки СРСР та Ізраїлю). Чисельність цих мігрантів стрімко збільшуватиметься до кінця прогнозного періоду і становитиме у 2025 р. близько 47 тис. осіб.

Протягом найближчих років кількість вибулих в обох потоках (до старого та нового зарубіжжя) стабілізується на позначці 35 тис. осіб. Починаючи з 2011 р. чисельність вибулих з України зростатиме і на кінець прогнозного періоду становитиме близько 44 тис. осіб. Контингент вибулих формуватимуть представники практично усіх етнічних груп українського населення.

Згідно з прогнозними розрахунками, за період 2001–2026 рр. збільшаться в Україні кількість азербайджанців, грузин, кримських татар, молдован, румун, вірмен. Інші включені в дослідження національності чисельно зменшаться (рис. 1, 2).

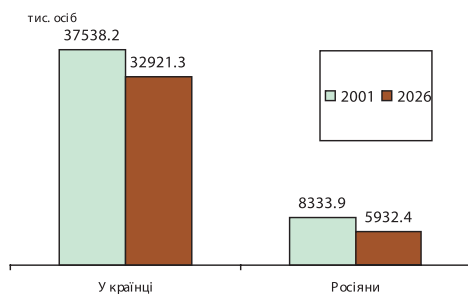

Рис. 1. Динаміка чисельності українців і росіян за 2001–2026 рр., тис. осіб

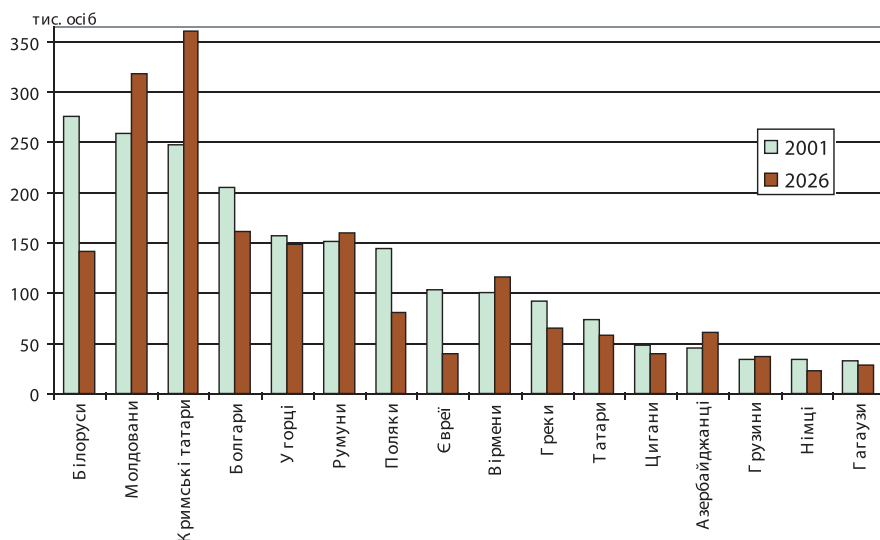

Рис. 2. Динаміка кількісного складу 16 найчисленніших (не враховуючи українців і росіян) етнічних груп України за 2001–2026 рр., тис. осіб

Чисельність осіб української національності буде зменшуватися стабільними темпами (приблизно на 0,5% за рік). У росіян спостерігатиметься чітко виражена тенденція поступового росту темпів зменшення чисельності. Темпи зменшення кількості білорусів та євреїв в Україні будуть ще вищими. До того ж у цих етносів, так само як і у росіян, спостерігатиметься прискорення темпів зменшення. Білоруси та євреї втратять по 5 позицій у рангу національностей України за чисельністю.

Кількість поляків, німців і греків в Україні зменшуватиметься швидше, ніж росіян. У поляків та греків протягом усього прогнозного періоду спостерігатиметься тенденція уповільнення темпів зменшення їх кількості. У німців така ж тенденція матиме місце у першій половині прогнозного періоду, а з середини другого десятиліття XXI ст. темпи зменшення їх кількості почнуть прискорюватися.

Кількість угорців, циган та болгар скорочуватиметься у 2007–2026 рр. із уповільненням, а кількість гагаузів та татар – з деяким прискоренням темпів зменшення.

Особливо різко зросте кількість кримських татар, які вийдуть на третє за чисельністю місце серед етносів України (нині вони на п'ятій позиції). Ріст кримськотатарського населення буде найінтенсивнішим у 2009–2014 рр., після чого спостерігатиметься кардинальний спад темпів цього росту, а в останні п'ять років прогнозного періоду чисельність етносу майже не зміниться.

Так само, як і кримські татари, на дві позиції серед найчисленніших національностей у 2026 р. (порівняно з 2001 р.) піднімуться румуни і вірмени, на три позиції – азербайджанці. Чисельність цих трьох етнічних груп зростатиме протягом усього прогнозного періоду. У осіб румунської національності спостерігатиметься чітка тенденція до поступового збільшення темпів росту, темпи росту кількості вірмен та азербайджанців, навпаки, постійно зменшуватимуться.

Молдовани кількісно збільшуватимуться інтенсивними темпами до середини другого десятиліття XXI ст., після чого відбудеться значне уповільнення темпів росту, і вже з 2018–2019 рр. чисельність молдован в Україні почне скорочуватися.

Темпи росту кількості осіб грузинської національності будуть уповільнюватися протягом усього прогнозного періоду. На початку 2020-х рр., згідно з прогнозними розрахунками, кількість грузинів в Україні зменшуватиметься.

Нерівномірність динаміки чисельності етнічних груп призведе до суттєвих змін в етнічній структурі населення України. За період 2001–2026 рр. значного (більш як у 1,4 раза) збільшення питомої ваги у складі населення досягнуть кримські татари, азербайджанці та молдовани. Підвищиться також частка вірмен, грузинів, румун, угорців, гагаузів та українців. Зокрема, частка українців, попри зменшення абсолютної чисельності етносу, зросте майже на 1,4 відсоткових пункти, або в 1,02 раза.

Питома вага росіян зменшиться на 3%, або в 1,21 раза. Істотно (більш як на третину) зменшаться частки в загальній кількості населення поляків, білорусів та євреїв.

У другій половині прогнозного періоду очікується значне збільшення кількості осіб, які не належать до 18 нині найчисленніших етнічних груп країни. Відбудеться це внаслідок імовірної активізації процесу переселення до України мігрантів з Африки та Азії (не враховуючи колишні республіки СРСР та Ізраїлю). Окремі з нових іммігрантів можуть увійти до переліку найчисленніших національностей країни.

Основною проблемою прогнозування етнічного складу населення стала недостатня якість інформаційного забезпечення етнодемографічних досліджень. Відповідно актуальним науковим завданням стає розроблення рекомендацій щодо поліпшення статистичного виміру етнічної диференціації демографічних процесів.

Джерела

1. Піскунов С. В. Етнічні особливості смертності і тривалості життя в Україні у 1959–1989 рр. -- Демографічні дослідження. Вип. 18. – К.: Вид. Інституту економіки НАНУ, 1996. – С. 99–116.

2. Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991–1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та її регіонів. Жовтень 1998 / Представництво МОМ в Україні / М.О. Шульга (уклад.). – К., 1998. – 95с.

3. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.

4. Комплексне демографічне дослідження в Україні / С.І. Пирожков, Е.М. Лібанова, О.Г. Осауленко, Н.С. Власенко та ін./ за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2005 – 190 с.

Анотація. Стаття посвящена методології прогнозування етнічного складу населення України на період до 2026 г. В роботі розглядаються методичні підходи к прогнозуванню етнічної диференціації народжуваності, смертності і міграцій. Вказані переваги, недоліки даної методики, а також проблеми, які мали місце при її розробці. Представлено детальне описання зміни чисельності представителів різних етнічних груп за прогнозований період.

Summary. The article is devoted to methodology of forecasting of ethnic population structure of Ukraine for the period up to 2026. In work methodical approaches to forecasting of ethnic differentiation of birth rate, death rate and migrations are considered. Advantages, lacks of this methodic and also a problem which took place in its development are specified. The detailed description of change of representatives' number of different ethnic groups for the predicted period is presented.

Стаття надійшла до редакції журналу 18.02.2008 р.